

УДК 329.73(477.75)=(512.19)«1970/1980»

В. І. Адамовський

КРИМСЬКОТАТАРСЬКИЙ РУХ У БОРОТЬБІ ЗА ПЕРЕСЕЛЕННЯ І ОБЛАШТУВАННЯ В КРИМУ(1970-1980 рр.)

У статті висвітлюється боротьба кримськотатарського руху за повернення корінного народу на історичну Батьківщину та належне житлово-побутове облаштування їх сімей. Досліджуються факти перешикоджання працівниками радянських і адміністративних органів у реалізації переселенцями права на житло, шляхом не надання їм можливості прописатися на підшукану житлову площу та оформленні договорів купівлі-продажу житлових будівель.

Описуються жорстке протистояння у боротьбі за свої права кримських татар та влади, факти грубого порушення соціалістичної законності, які полягали у спробі виконкомів міських і районних Рад народних депутатів виселяти з області осіб, що перебувають в неорганізованому порядку і проживають без прописки.

У свою чергу, розв'язання завдань кримськотатарського національного руху стало одним з стрижнів радянського правозахисного руху. Основною його метою було привернення уваги до проблем кримських татар, які на той час перебували на правах другорядної народності, яка не отримувала ніякої підтримки з боку держави та вирішення цілого ряду економічних, соціальних, культурних проблем в процесі переселення кримських татар на історичну Батьківщину.

Ключові слова: переселення, боротьба, кримськотатарський рух, прописка, житло, виселення, переслідування.

Дослідження історіографії середини 1970-х початку 1990-х рр. свідчить про недостатній інтерес з боку дослідників, як істориків так і правознавців, до проблеми матеріальних компенсацій вимушеним переселенцям.

Одним з перших, питання відшкодування матеріальних збитків реабілітованим досліджував В.М. Савицького. У своїй статті «З приводу кримінально-процесуальних прав невинного на реабілітацію» [1].

Питання правової бази реабілітації, відшкодування втрат безневинно засудженим громадянам, розглядалися у наукових пошуках юристів Б. Безлепкіна, Л. Бойцової та В. Бойцової [2-5].

Метою статті є дослідження діяльності кримськотатарського руху у боротьбі за повернення на історичну Батьківщину корінного народу Криму та відновлення майнових прав незаконно депортованих громадян.

Переселення кримських татар до Криму поступово ставало реальним фактом, ігнорування якого могло призвести до складних політичних і соціальних наслідків. Варто відзначити, що

складна, всебічно узгоджувальна бюрократична система далеко не завжди встигала за перебігом подій. Так, вже тоді коли переселення кримських татар до Криму набувало свого розмаху 9 січня 1974 року було прийнято Указ Президії Верховної Ради СРСР про зняття обмежень у виборі місця проживання колишніх спецпереселенців в тому числі кримських татар [6].

Паралельно з прийняттям Указу вживалися заходи і щодо поновлення процесу переселення кримських татар до Криму на основі оргнабору, який до середини 70-х років почав давати певні збої. Одним з перших звернув на це увагу перший секретар ЦК Компартії Узбекистану Ш.Р. Рашидов, який відзначив, що нез'ясованість цих питань призводить до складної політичної ситуації в республіці, загострює міжнаціональні стосунки [7].

Стурбованість з цього приводу висловив міністр внутрішніх справ СРСР М.О. Шолоков. В своєму листі на ім'я першого секретаря ЦК Компартії України В.В. Щербицького 7 грудня 1976 року він писав: «За останній час помітно збільшилось число листів, що надходять до Міністерства внутрішніх справ СРСР від громадян татарської національності з Кримської області. Лише за 9 місяців ц.р. надійшло більше 50-и таких листів, причому багато з них колективні. Заявники повідомляють, що окремі працівники радянських і адміністративних органів Кримської області не надають їм можливості прописатися на підшукану житлову площу, перешкоджають оформленню договорів купівлі-продажу житлових будівель, по суті відмовляються розглядати їх заяви з цих питань, а іноді насильно вивозять за межі області і виселяють з куплених ними будинків...

Враховуючи все це, Міністерство внутрішніх справ СРСР просить вас доручити Кримському обкому КПРС та облвиконкому ретельно розібратися в цій ситуації та розробити єдиний порядок розгляду питань прописки громадян татарської національності, що прибувають на постійне місце проживання в Кримську область» [8].

Увагу вищого політичного керівництва України не могли не привернути і окремі випадки інцидентів, пов'язаних з переселенням кримськотатарських родин до Криму. Зокрема, за дорученням першого секретаря ЦК КПУ В.В. Щербицького був ретельно перевірений факт виселення 30 листопада 1972 року з Криму трьох сімей кримських татар – Губанова, Мазінова та Курсейтової, які придбали житло в селах Червоний Крим та Спокійне Сімферопольського району Кримської області. Дії радянських і правоохоронних органів були настільки неправомірними, що знайшли свою негативну оцінку на бюро Кримського обкому КП України 11 грудня 1972 року [9].

Сваволя була також допущена в липні 1974 року партійно-радянським керівництвом Первомайського району Кримської області щодо родини Сабри Сеїд Джалілова. Інформуючи про це ЦК КПРС 23 вересня 1974 року, другий секретар ЦК Компартії України І.К. Лутак писав: «16 вересня ц.р. бюро Кримського обкому партії розглянуло питання «Про факт грубого порушення соціалістичної законності, допущеного в Первомайському районі».

За неправильні дії, допущені при виселенні сім'ї Сеїд Джалілова, голові Первомайського райвиконкому т. С.П. Млягкову оголошено догану. Наказом начальника Управління внутрішніх справ Кримського облвиконкому від 19 серпня цього року оголошено сувору догану начальнику Первомайського райвідділу внутрішніх справ т. Тиховському А.І. Кримським обкомом партії та облвиконкомом вживаються заходи до зміцнення соціалістичної законності в області, посиленню попереджувально-профілактичних заходів, які б виключали подібні інциденти і сприяли поліпшенню роботи серед громадян татарської національності» [10].

Серйозний інцидент стався в с. Калинівка Ленінського району Кримської області в квітні 1978 року, коли районний народний суд визнав недійсним договір купівлі та продажу будинку А. Абельвахову і позбавив його права користування придбаним ним майном. Все це викликало рішучий протест кримських татар, що проживали в навколишніх населених пунктах [11, арк.9].

Нерідко доходило до екстремальних форм протесту. 23 червня 1978 року в с. Донське Сімферопольського району, протестуючи проти дискримінації, здійснив самоспалення Муса Мамут [11, арк.12]. Його загибель викликала широкий міжнародний резонанс. В своєму листі на ім'я Генерального секретаря ЦК КПРС, Голови Президії Верховної Ради Л.І. Брежнєва тричі Герой соціалістичної праці, академік А.Д. Сахаров писав: «23 червня в с. Донському Кримської області кримський татарин Муса Мамут у віці 46 років, батько трьох дітей, здійснив самоспалення, коли в будинок його намагалася увірватися міліція. Мамут протягом багатьох років домагався права жити в Криму. Йому, як і іншим кримським татарам, було відмовлено в прописці, і він відбув два роки ув'язнення за так зване порушення правил паспортного режиму. Після цього йому знову загрожувала в'язниця або висилка і він наважився на свій трагічний крок. Попри залежність від його конкретних обставин, самоспалення Муси Мамута має своєю справжньою причиною національну трагедію народу кримських татар, що стали в 1944 році жертвою зловісного злочину Сталіна та його підлеглих, а в 1967 – 1978 роках, після реабілітації кримських татар Указом Президії Верховної Ради СРСР, який знову став жертвою дискримінації і несправедливості, яка все ще продовжувалась» [12].

19 листопада 1978 року сталася ще одна трагедія – повісився 41-річний кримський татарин М. Мемедулаєв. Приїхавши до Криму разом з дружиною, він так і не зміг оформити купівлю будинку і жив під загрозою судових переслідувань. Згодився допомогти йому співробітник місцевого органу КДБ, зажадавши водночас розписку про співробітництво. Пізніше отямившись, М. Мемедулаєв просив повернути йому підписаний ним документ. Отримавши відмову, М. Мемедулаєв не знайшов іншого виходу, як покінчити життя самогубством, залишивши посмертну записку: «Я ніколи не був негідником. Хочу померти з чистою совістю» [13]. Подібним інцидентам могла б зарадити прозорість та адекватність політики вищого партійно-державного керівництва СРСР та УРСР стосовно

кримськотатарського народу, однак подібні поняття практично не існували в умовах радянської дійсності, коли разом з проголошеними прилюдно деклараціями йшов потік секретних документів, що повністю нівелювали загальноприйняті рішення.

Саме таким чином, слід розцінювати лист першого секретаря ЦК Компартії України В.В. Щербицького до ЦК КПРС від 18 травня 1978 року Останній виступив з пропозиціями щодо зміцнення паспортного режиму в Кримській області. Перший секретар ЦК Компартії України пропонував надати право органам внутрішніх справ Кримської області за рішенням виконкомів міських і районних Рад народних депутатів виселяти з області осіб, що прибувають в неорганізованому порядку і проживають без прописки, посибити відповідальність домовласників і квартиродавців, які допускали проживання на житловій площі осіб без прописки і паспортів, вживаючи до них відповідну міру покарання, аж до виселення їх за межі області строком до двох років.

Вищим політичним керівництвом країни, Радою Міністрів СРСР ставилося питання про розробку спеціальної інструкції про порядок виселення осіб, що проживають без прописки в Кримській області, а також домовласників і квартиродавців, які допустили порушення Положення про паспортну систему в СРСР [14, арк.3].

Особливу увагу привертає прохання В.В.Щербицького «Доручити КДБ при Раді Міністрів УРСР, МВС УРСР, Прокуратурі УРСР вжити конкретних заходів для припинення діяльності кримськотатарських «автономістів», посилити роботу з попередження їх протизаконної, антигромадської поведінки» [14, арк.6].

Вживаючи серйозних запобіжних заходів, вище політичне керівництво СРСР та УРСР не врахувало цілого ряду фактів. Йшлося про консолідацію кримськотатарського руху, який ставив перед собою конкретні тактичні і стратегічні завдання, спирався на авторитет визнаних на міжнародному рівні лідерів. Одним з таких став Мустафа Джемілев. 18 травня 1944 року йому виповнилось лише 7 місяців. Ніколи не проживаючи в Криму, він болісно переживав проблеми своїх співвітчизників. В 1962 році М. Джемілев виступив одним з ініціаторів створення «Союзу кримськотатарської молоді», за що позбувся студентського квитка у вищому навчальному закладі. Брав активну участь в діяльності ініціативних груп, був нерозривно пов'язаний з радянським і міжнародним правозахисним рухом.

Вперше заарештований 12 травня 1966 року за ухилення від служби в Радянській Армії, він в 1969 році увійшов до створеної у Москві Ініціативної групи захисту прав людини в СРСР. На спровокованому з цього приводу суді 12-16 травня 1970 року М. Джемілев відмовившись від адвоката, висловив блискучу промову щодо необхідності забезпечення прав і свобод кримськотатарського народу [15].

Розв'язання мети і завдань кримськотатарського національного руху стало одним з стрижнів радянського правозахисного руху. Цими питаннями опікувався академік А. Сахаров, який разом з сво-

єю дружиною в 1974 році намагався потрапити на суд М. Джемілева в Омську, для того щоб не лише захистити борця за права кримсько-татарського народу, а й привернути увагу до проблем кримських татар, які на той час перебували на правах другорядної народності, яка не отримувала ніякої підтримки з боку держави.

Кримськотатарський національний рух підкріпив і підтримав своїм авторитетом відомий правозахисник генерал-майор П.Г. Григоренко, людина виняткової мужності і порядності. Він вже на початку 60-х років різко критикував половинчасту і непослідовну політику М.С. Хрущова, за що був переведений з Військової академії ім. М.В. Фрунзе на Далекий Схід. Прагнучи відстояти свої ідеали, в 1963 році П.Г. Григоренко створив «Союз боротьби за відродження ленінізму», внаслідок чого в 1964 році був позбавлений звання, нагород і пенсії. В 1964-1965 роках та 1969-1974 роках його заарештовували і піддали примусовому лікуванню в психіатричній лікарні. В 1977 р. виїхав до США і був позбавлений громадянства СРСР [16].

Звертаючись до кримських татар, в березні 1968 р. він відзначав: «В своїй боротьбі не замикайтеся у вузько національну шкарлупу, посилюйте контакти з усіма прогресивними людьми інших націй Радянського Союзу, перш за все, з націями серед яких ви живете, з росіянами і українцями, з націями, які піддавались і піддаються таким же приниженням, як і ваш народ. Не вважайте свою справу лише внутрішньодержавною. Звертайтеся за допомогою до світової прогресивної громадськості і до міжнародних організацій. Те, що з вами зробили в 1944 році, має точно визначену назву. Це чистої води геноцид – один з найважчих видів злочину проти людства...» [17].

Діяльність П.Г.Григоренка на тернах захисту прав і свобод кримських татар не залишилася непоміченою з боку радянських спецслужб. 10 червня 1968 року голова Комітету держбезпеки при Раді Міністрів СРСР Ю.В. Андропов інформував ЦК КПРС про спроби правозахисника зібрати і направити до ООН петицію за підписом 550 тис. кримських татар з викладом їх основних вимог. Одночасно він завіряв про те, що «... Комітет держбезпеки вживає заходів щодо попередження ворожих дій з боку націоналістично настроєних осіб з числа кримських татар та інших анти-супільних елементів» [18].

Боротьба кримських татар поступово давала свої позитивні результати. Особливо це виявилось під час перебудови радянського суспільства, проголошеної М.С. Горбачовим. Новий курс вищого політичного керівництва країни, спрямований на відкритість перед світовим співтовариством, вже не дозволяв замовчувати або ігнорувати проблеми кримських татар. Однак і подолати цей бар'єр вдавалося досить нелегко, як і самому «ініціатору перебудови» так і його найближчим сподвижникам. Щоб переконатися в цьому, достатньо звернутися до протоколу засідання політбюро ЦК КПРС від 23 липня 1987 року за участю А. Громико, А. Зайкова, В. Никонова, М. Слюнькова, Е. Шеварна-

дзе, О. Яковлєва, П. Демєчєва, Б. Єльцина, Д. Язова, А. Бірюкової, А. Добриніна, А. Лук'янова, В. Медведєва.

Аналізуючи зазначений документ, не можна не помітити, що склад членів і кандидатів в члени політбюро, запрошених на засідання керівників КДБ СРСР в обговорені питання немов би розколовся на два табори. З одного боку жорстку позицію займав А.А. Громико, який не бачив ніяких шляхів для діалогу з кримськими татарами. З іншого боку О.М. Яковлєв вважав, що необхідно якомога ширше демократизувати процес переселення кримськотатарських сімей до Криму. Завжди невизначений М.С. Горбачов метався між однією та іншою точкою зору [19].

Врешті-решт, очевидно, перемогла жорстка точка зору, оскільки 24 грудня 1987 року М.І. Рижковим була підписана постанова Ради Міністрів СРСР про обмеження прописки громадян в деяких населених пунктах Кримської області і Краснодарського краю. Її схвалення, як тимчасового заходу, аргументувалося необхідністю забезпечення встановленням громадського порядку і забезпечення умов для оздоровлення населення. До числа населених пунктів Кримської області, в яких вводилося обмеження прописки громадян, визначались міста Алушта, Євпаторія, Керч, Севастополь, Сімферополь, Феодосія та Ялта (з населеними пунктами, які знаходились в її підпорядкуванні), міста і села Бахчисарайського, Ленінського, Роздольнінського, Сімферопольського, Судакського, Чорноморського районів [20].

Водночас, для того щоб заспокоїти громадську думку, відвернути її від розв'язання нагальних проблем при Раді Національностей Верховної Ради СРСР 12 липня 1989 року була утворена Комісія з проблем кримськотатарського народу під головуванням народного депутата СРСР, секретаря ВЦРПС Г.І. Янаєва. Серед інших до її складу увійшли письменник В. Белов, голова Кримської обласної організації ветеранів війни і праці М. Бабченко, доцент юридичного факультету МДУ ім. М.В. Ломоносова К. Лубенченко, віце-президент Академії наук СРСР К. Фролов та інші [21]. Варто зазначити, що створення зазначеної комісії не викликало ентузіазму серед учасників кримськотатарського національного руху. 13 вересня 1989 року вони виступили з заявою, в якій розцінювали діяльність вказаної інституції штучною і надуманою, яка не дозволяє не лише вирішити нагальні проблеми кримських татар, а й навіть поставити їх на порядок денний вищих органів державної влади та управління [22].

Єдине, на що спромоглася Комісія з проблем кримськотатарського народу, це внести на розгляд Верховної Ради СРСР ряд документів, що носили, як і раніше, декларативний характер. Йдеться в першу чергу про Декларацію Верховної Ради СРСР «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів підданих насильницькому переселенню і забезпечення їх прав», схвалєну 14 листопада 1989 року [23].

Конкретнішими виглядають висновки та пропозиції Комісії з проблем кримськотатарського народу, прийняті в листопа-

ді 1989 року. Вони передбачали вирішення цілого ряду економічних, соціальних, культурних проблем в процесі переселення кримських татар на історичну Батьківщину [24, с.83].

Вироблені рекомендації Комісії лягли в основу постанови Ради Міністрів СРСР від 29 січня 1990 року, що визнала за доцільне утворити Державну комісію з проблем кримськотатарського народу під головуванням заступника голови союзного уряду В.Х. Догужієва. Остання у найкоротший термін розробила цілком обґрунтовану і фінансово забезпечену програму в самих різних сферах, пов'язаних з поверненням кримських татар на історичну Батьківщину [24, с.84-85].

Хід реалізації розробленої програми взяла на себе Рада Національностей Верховної Ради СРСР, яка 1 листопада 1990 року на своєму засіданні заслухала доповідь голови Державної комісії з проблем кримськотатарського народу заступника голови Ради Міністрів СРСР В.Х.Догужієва. Взявши до відома його інформацію, вона водночас рекомендувала союзним і республіканським міністерствам та відомствам активізувати свою роботу у плані розв'язання завдань, пов'язаних з переселенням і облаштуванням кримськотатарських сімей в процесі їх переселення до Криму [24, с.85-94].

Визнаючи позитивність прийнятих рішень, не можна водночас не відзначити, що вони істотно розходилися з тією політичною, економічною ситуацією, в якій опинився СРСР в кінці 80 – на початку 90-х років. Союзне керівництво, на цей час вже не могло контролювати дії законодавчої і виконавчої влад республік, що прагнули визначити шляхи свого подальшого розвитку.

Список використаних джерел та літератури:

1. Савицкий В.М. По поводу уголовно-процессуальных прав невиновного на реабилитацию // *Советское государство и право*. 1965. № 9. С. 48-56.
2. Безлепкин Б.Т. Реабилитация необоснованно репрессированных граждан по делам прошлых лет // *Советское государство и право*. 1990. № 3. С. 79-87.
3. Бойцова А.В., Бойцов В.В. Восстановление и охрана прав жертв массовых репрессий: состояние и перспективы законодательного регулирования // *Государство и право*. 1992. № 6. С. 15-26.
4. Бойцова А.В. Возмещение ущерба «жертвам правосудия» в России // *Российская юстиция*. 1994. № 6. С. 45-47.
5. Бойцова В.В., Бойцов А.В. Реабилитация необоснованно осужденных граждан в современных правовых системах: учеб. пособие / [науч. ред.: д-р юрид. наук, проф. В.Я. Бойцов]. Тверь: [б.и.], 1993. 104 с.
6. Крымскотатарское национальное движение. Документы. Материалы. Хроника. Москва, 1992. Т. 2. С. 52-53.
7. РДАНИ. Ф.5. Оп. 66. Спр. 107. Арк. 23-24.
8. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 1401. Арк. 14-15.
9. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 892. Арк. 26.
10. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 1090. Арк. 1-2.
11. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 1740. Арк. 9, 12.
12. Крымскотатарское национальное движение. Документы. Материалы. Хроника. Москва, 1992. Т. 2. С. 211-212.

13. Алексеева Л. История инакомыслия в СССР. Новейший период. Москва: Весть, 1992. С. 67.
14. ЦДАГО України. Ф. 1. Оп. 25. Спр. 1740. Арк. 3, 6.
15. Алексеева Л. История инакомыслия в СССР. Новейший период. Москва: Весть, 1992. С. 78.
16. Григоренко П. «В подполье можно встретить только крыс...». Нью-Йорк, Детинец, 1981. С. 108.
17. Крымскотатарское национальное движение. Документы. Материалы. Хроника. Москва, 1992. Т. 2. С. 186.
18. РДАНИ. Ф. 89. Оп. 28. Спр. 20. Арк. 1.
19. РДАНИ. Ф. 89. Оп. 42. Спр. 17. Арк. 4-5.
20. Крымскотатарское национальное движение. Документы. Материалы. Хроника. Москва, 1992. Т. 2. С. 53.
21. Комісія з проблем кримськотатарського народу // *Ведомости Съезда народных депутатов СРСР и Верховного Совета СССР*. 1989. № 9. С. 354-355.
22. Крымскотатарское национальное движение. Документы. Материалы. Хроника. Москва, 1992. Т. 2. С. 246-249.
23. Декларація Верховної Ради СРСР «Про визнання незаконними і злочинними репресивних актів проти народів підданих насильницькому переселенню і забезпечення їх прав» // *Ведомости Верховного Совета СССР*. 1989. № 23. С. 607.
24. Крымскотатарское национальное движение. Документы. Материалы. Хроника. Москва, 1992. Т. 2. С. 83-94.

В. Адамовский

Крымскотатарское движение в борьбе за переселения и обустройство в Крыму (1970-1980 гг.)

В статье освещается борьба крымскотатарского движения за возвращение коренного народа на историческую Родину и надлежащее жилищно-бытовое обустройство их семей. Исследуются факты препятствования работниками советских и административных органов в реализации переселенцами права на жилье, путем не предоставления им возможности прописаться на подысканную жилую площадь и оформления договоров купли-продажи жилых зданий.

Описываются жесткое противостояние в борьбе за свои права крымских татар и власти, факты грубого нарушения социальной законности, которые заключались в попытке исполкомов городских и районных Советов народных депутатов выселять из области лиц, прибывающих в неорганизованном порядке и проживающих без прописки.

В свою очередь, решение задач крымскотатарского национального движения стало одним из стержней советского правозащитного движения. Основной его целью было привлечение внимания к проблемам крымских татар, которые в то время находились на правах второстепенной народности, не получала никакой поддержки со стороны государства и решения целого ряда экономических, социальных, культурных проблем в процессе переселения крымских татар на историческую Родину.

Ключевые слова: переселение, борьба, крымскотатарский движение, прописка, жилье, выселение, преследования.

V. Adamovskiy

Crimean Tatarian movement for struggle for transmission and occupation in Crimea (1970-1980)

The article covers the struggle of the Crimean Tatar movement for the return of the indigenous people to the historical homeland and the proper housing and household arrangement of their families. The investigation of the fact that the workers of the Soviet and administrative authorities are prevented from implementing the right to housing by settlers, by not providing them with the opportunity to subscribe to a search housing and to sign contracts for the sale of residential buildings.

Describe a tough confrontation in the struggle for their rights of the Crimean Tatars and authorities, the facts of gross violation of socialist legality, which consisted in an attempt by executive committees of city and district Soviets of People's Deputies to evict from the area persons who arrive in unorganized order and live without a residence permit.

In turn, solving the tasks of the Crimean Tatar national movement has become one of the pillars of the Soviet human rights movement. Its main goal was to draw attention to the problems of the Crimean Tatars, who at that time were members of the minority nationality, which did not receive any support from the state and resolved a number of economic, social and cultural problems during the process of resettlement of the Crimean Tatars to their historical homeland.

Key words: resettlement, struggle, Crimean Tatar movement, registration, housing, eviction, persecution.

Отримано: 28.08.2017

УДК 94(477)«1917/1918»

Н. М. Барановська

ДЕРЖАВОТВОРЧА СПАДЩИНА УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ

Стаття присвячена аналізу концептуальних та ідеологічних підходів до питань українського державотворення та націоутвердження, трансформаційних процесів і шляхів практичного втілення легітимного проекту державності української нації у період діяльності Центральної Ради, які змінили політичний і культурний розвиток України в рамках національної парадигми після краху Російської імперії на початку ХХ століття. Розглянуто еволюцію державницьких поглядів провідників Центральної Ради від автономії в складі федералістичної Росії до самостійності України та її незалежності від Російської республіки.

З'ясовано, що теоретичні моделі та процеси державотворення в 1917 – на поч. 1918 рр. залежали від перебігу революційних подій і коригувалися ними залежно від обставин. Вони сприяли поширенню соборницьких настроїв у середовищі інтелігенції та широким народних верств і мали вплив на формування національної ідентичності. Центральна Рада, перебуваючи на чолі революційного проводу, стала рушієм національного відродження, розробила ідеологічну доктрину українського державотворення, заклала політичні основи української державності, сформувала перші державні інституції, створила й реалізувала численні законодавчі акти,